

УДК 378.1

А.А.Сбруєва,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Сумський педуніверситет)

ОНОВЛЕНА ПАРАДИГМА БАЗОВОЇ ОСВІТИ НА ПОРОЗІ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ (СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Аналізуються головні концептуальні засади розвитку освіти у країнах європейської співдружності. Здійснено порівняльний аналіз традиційної та оновленої парадигми базової освіти.

Гене́за пошуку міжнародним освітнім товариством підходів до побудови оновленої парадигми базової освіти, яка відповідала б потребам нового етапу розвитку людської цивілізації, вже має десятирічну історію. Її фундаментальні положення були сформульовані у “Всесвітній декларації про освіту для всіх”, прийнятій на Всесвітній конференції з освіти у Джомтєні (Таїланд, 1990)[5]. Ця конференція та прийняті на ній документи знаменували собою початок нового міжнародного руху за перетворення освіти у предмет пріоритетної уваги суспільства, за задоволення актуальних освітніх потреб всіх і кожного. У Декларації були визначені стратегічні орієнтири оновленої парадигми базової освіти, які передбачали:

1. Забезпечення універсального доступу до освіти, утвердження рівності можливостей у її отриманні.
2. Надання пріоритетної уваги у навчальному процесі діяльності учня.
3. Розширення засобів набуття та обсягу базової освіти.
4. Розширення навчального середовища.
5. Укріплення соціального партнерства в освітній сфері [5,2].

У 2000 році на ряді регіональних освітніх конференцій (Йоганнесбург, Бангкок, Санто-Домінго, Варшава, Каїр, Ресіфі) та на Всесвітній конференції у Дакарі (Сенегал, квітень 2000 р.) були підведені певні підсумки кількісного та якісного розвитку руху “Освіта для всіх”, започаткованого у Джомтєні, сформульовані його подальші цілі та стратегії їх досягнення. [3]

Як же розвивалась сформульована в своїй основі ще у 1990 році парадигма базової освіти, яких конкретних рис вона набула сьогодні? Проаналізуємо ці питання на прикладі освітніх реалій, характерних для Європейського регіону, який є найбільш розвиненим в освітньому плані і часткою якого є наша держава.

Перш за все, звернімося до проблеми цілей базової освіти. Відповідно до “Всесвітньої декларації про освіту для всіх” її метою є забезпечення права на задоволення “*базових освітніх потреб* кожної дитини, юнака та дорослої людини у найбільш високому та повному розумінні цього поняття, тобто права на освіту, яка дає можливість навчитися пізнавати світ, діяти, жити разом з іншими та виживати. Мова йде про освіту, спрямовану на розкриття талантів і потенціалу кожної людини, на розвиток особистості учнів з тим, щоб вони були здатні покращити власне життя і життя суспільства” [5:2].

Названі базові освітні потреби мають як загальні (універсальні), так і особливі (індивідуальні) компоненти. До загальних компонентів, які є спільними для всього людства, належать:

- потреба у гармонійній інтеграції в оточуюче соціальне і природне середовище: а) як автономної особистості (потреба у розвитку інтелекту, здатності до прийняття осмислених рішень, до покращення якості свого життя, до подальшої освіти); б) як учасника трудових відносин (вміння виживати і достойно працювати); в) як трудівника (уміння брати участь у житті та розвитку суспільства). Отже, базова освіта спрямована, передусім, на благо кожної людини, на розвиток її особистісного потенціалу. Саме особистісний розвиток є провідною метою базової освіти. Результатом базової освіти повинно стати формування особистості, впевненої у своїх силах, здатної функціонувати незалежно;
- іншим цільовим аспектом універсального значення є формування системи ціннісних орієнтацій та відношень. До них належать відповідальність за збереження та розбудову культурних, мовних та духовних надбань людства; толерантність до відмінних від власної соціальних, політичних та релігійних систем; підтримка загальноприйнятих моральних цінностей та прав людини; активна підтримка миру у усьому світі та солідарності між народами; сприяння взаємозбагаченню культур різних народів.

Відмінності у потребах в базовій освіті, тобто їх особливий характер, зумовлюють національні культурні традиції кожної країни, актуальний рівень її соціально-економічного розвитку.

Проаналізуємо, яким конкретним змістом наповнилися за останні десять років визначені у Джомтєні стратегічні орієнтири оновленої парадигми базової освіти.

В аспекті *універсалізації доступу до базової освіти* країни Європейського континенту досягли фактично абсолютного показника. Право на освіту признано і реалізовується вже тривалий історичний час. Розглянемо два аспекти питання: перший - можливість безкоштовного отримання освіти; другий – тривалість обов’язкової освіти.

Безкоштовний характер освіти забезпечується у державних навчальних закладах на рівні обов’язкової освіти. Однак проблемою, знайомою і для вітчизняних навчальних закладів, є тенденція до введення платних додаткових освітніх та позаосвітніх послуг, що викликає незадоволення батьків та є порушенням права на безкоштовну державну освіту [4:21]. У всіх країнах регіону існують і платні недержавні навчальні заклади: приватні та конфесійні. Співвіднесення освітнього рівня, який дають державні та недержавні навчальні заклади, є предме-

том постійних гарячих дискусій серед громадськості різних країн. З поширенням протягом останніх двох десятиліть економічної ідеології вільного ринку на соціальну сферу більшості країн регіону поступово збільшується і частка недержавного шкільництва, що викликає досить суперечливе ставлення педагогічної громадськості.

Другий аспект питання – тривалість обов'язкової освіти. Вона визначається строком шкільного навчання, необхідного для здобуття компетенцій, достатніх для виконання громадянських обов'язків та забезпечення власних економічних потреб. У більшості країн регіону обов'язковим є рівень неповної середньої освіти, тобто 8-11 років навчання. Як правило обов'язкове навчання починається з 6-7 років, рідше з 5 і триває до 14-16 років, у деяких випадках до 18 (Бельгія, Нідерланди, Німеччина). Тенденцією, що досить активно проявляється як на Заході, так і на Сході регіону, є *подовження строків обов'язкового навчання*. Прикладом тому можуть слугувати закони про загальну середню освіту в Україні та Росії, що пояснюється, зокрема, прагненням наближення до європейських освітніх стандартів.

Подовження строків обов'язкового навчання відбувається двома шляхами: включенням до періоду обов'язкового навчання останнього дошкільного року (Норвегія, Україна, Росія), подовження строків навчання у старшій середній школі (Італія). На початку наступного десятиліття строки обов'язкового навчання досягнуть у регіоні 11-12 років [4: 20-21].

Як дуже важливу слід відмітити таку тенденцію розвитку освіти у регіоні, як *інтенсифікація раннього (дошкільного) навчання*. Воно перетворюється у невід'ємний компонент базової освіти, оскільки сприяє більш повноцінному індивідуальному розвитку, забезпеченню рівності можливостей на здобуття шкільної освіти. Сучасний стан системи раннього навчання характеризується широким різноманіттям форм. Все більшого розвитку набувають заклади, що ставлять за мету різнобічний природовідповідний розвиток особистості та повноцінну підготовку до школи. Можливості залучення дітей до таких форм навчання суттєво відрізняються у різних країнах, але деякі з них, наприклад, Німеччина, поставили за мету найближчим часом надати місце у такому закладі кожній дитині. Разом з тим, у Східній Європі економічні труднощі перехідного періоду зумовили значне зниження обсягу залучення дітей до організованих форм раннього навчання. Зокрема, в Україні частка дітей 1-6 річного віку у дошкільних закладах зменшилась з 1990 до 1998 року з 57% до 19%, у Росії відповідно з 80% до 53,8%, у Казахстані з 47% до 10,8%. У Румунії, навпроти, збільшилась з 54,6% до 64,5%, у Литві з 50% до 69%.[1:21]

Для багатьох країн регіону характерним є поширення обов'язкової освіти і на старшу середню школу. Старший етап середньої освіти має диференційований характер і здійснюється як у загальноосвітніх закладах академічної орієнтації, так і професійних та технічних профілів. Пропорції розподілу учнів між закладами різної орієнтації мають суттєві відмінності у різних країнах, що залежить як від економічної кон'юнктури, так і від освітніх традицій, стилю педагогічного мислення.

Так, у країнах Східної Європи відмічається скорочення контингентів учнів у школах технічного та професійного профілів, що пов'язується з трьома чинниками: 1) зменшення державного фінансування цієї сфери; 2) тенденції на ринку праці, пов'язані зі зменшенням потреб виробництва; 3) розчарування учнів у навчанні у таких закладах на користь шкіл загальноосвітнього профілю. На користь останніх працює і зростання участі приватного сектору у сфері освітніх послуг.

У Західноєвропейському регіоні традиційними є такі пріоритети: у німецькомовних країнах (Австрія, Бельгія, Німеччина, Люксембург, Нідерланди, Швейцарія) та в Італії більшість старшокласників (понад 65%) навчаються на професійних та технічних профілях; у країнах Північної Європи, у Франції та Великобританії розподіл приблизно рівний: трохи більше 50% навчається на технічних та професійних профілях; нарешті, у країнах Південної Європи та в Ірландії більшість старшокласників навчається на загальноосвітньому профілі і лише 20-40% - на професійних та технічних [4: 25-26]. Однак, спільною для всіх країн регіону є тенденція подовження строків навчання, пов'язана з потребами культурного та економічного характеру. Спільним є прагнення перетворити повну середню школу на обов'язкову, базову незалежно від її профілю.

При юридичному та фінансовому забезпеченні загального доступу до базової освіти, у регіоні все таки існують, як і у світі в цілому, достатньо серйозні проблеми у перетворенні "de jure" на "de facto", пов'язані з відсівом учнів зі школи та академічною неуспішністю. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку такі проблеми стосуються 15-20% школярів у країнах-членах цієї організації [4:27].

Сукупність чинників, необхідних для забезпечення якості освіти, визначена у документах Всесвітньої конференції з освіти у Дакарі (Сенегал, квітень 2000р.). Отже, успіх у навчанні залежить від наявності: "1) здорових та мотивованих учнів, забезпечених якісним харчуванням; 2) добре підготовлених викладачів та активних методів навчання; 3) належних приміщень, обладнання та навчальних матеріалів; 4) відповідних навчальних програм, навчання за якими може здійснюватися місцевою мовою з опорою на знання та досвід викладачів та учнів; 5) доброзичливого навчального середовища, яке відзначається урахуванням гендерних факторів, сприяє збереженню здоров'я та захищеності дітей; 6) чіткого визначення та точної оцінки результатів навчання (знань, навичок, оціночних орієнтацій та соціальних установок); 7) системи управління та організації, що забезпечує участь у цих процесах усіх зацікавлених осіб і сторін; 8) поваги до місцевих громад і культур та їх залучення до цієї діяльності"[6:11].

Пошуки шляхів підвищення якості освіти покладені в основу перманентно здійснюваних освітніх реформ, що відбувалися протягом 90-х років ХХ ст. у Європейському регіоні. Найбільш типовими змістовими характеристиками сучасних реформ, що ведуть до утворення нових парадигмальних рис базових освітніх систем стали:

- перехід до системного використання активних методів навчання, спрямованих на розвиток навичок до самостійного отримання знань. Саме таке завдання, сформульоване як “навчити вчитися”, признане пріоритетним у Міжнародній доповіді ЮНЕСКО “Освіта як прихований скарб” (1996), розроблений під проводом Жака Делора;
- запровадження у навчальний процес сучасних інформаційних технологій, які слугують як змістом освіти, так і способом здобуття нових знань, розвитку навичок аналітичного та критичного мислення. Особлива увага звертається у ряді країн регіону (Італія, Франція, Румунія) на запобігання нового виду неграмотності – комп’ютерної, на зменшення нерівності у доступі до інформаційних технологій.

Програма суцільної комп’ютеризації шкіл, особливо сільських, розроблена і в Україні, і передбачає:

- розвиток громадянського виховання як цілісного процесу, що має міжпредметний характер та обіймає весь навчальний процес;
- розробка стандартного мінімуму знань, необхідних для повноцінного функціонування особистості в сучасному суспільстві. Такі стандарти носять національний характер і є особливо актуальними для децентралізованих освітніх систем (наприклад, для Великобританії);
- побудова системи безперервної освіти, основою для якої є базова освіта;
- удосконалення системи педагогічної освіти. Провідними тенденціями у цій сфері стали: 1) якісне підвищення освітнього рівня вчителів початкових шкіл (перехід від середньої спеціальної до вищої професійної освіти в університетах та педагогічних коледжах); 2) набуття у процесі навчання майбутніми та вже практикуючими вчителями навичок дослідницької науково-педагогічної роботи з метою формування їх інновативної професійної позиції, а, отже, підвищення якості професійної діяльності, що повинно призвести до зниження невстигання та відсіву учнів зі школи. Отже, удосконалення педагогічної освіти має за мету досягнення сполучення суспільної вимоги якісної освіти та особистісної потреби самих учителів у творчій, якісній професійній діяльності.

Оновлена парадигма базової освіти спрямована, як уже було сказано, на її надання всім членам суспільства: дітям, юнацтву, дорослим. Тому постає питання про систему компенсаційних заходів для тих, хто своєчасно був позбавлений змоги досягти базового освітнього рівня або втратив його в силу ряду причин. У країнах регіону фактично немає повної неграмотності як соціального явища (її рівень не перевищує 1% від загальної кількості населення і стосується мігрантів, маргіналів, представників національних меншин). Але має місце таке явище, як функціональна неграмотність, тобто неспроможність повноцінно виконувати свої громадянські обов’язки, брати участь у трудових процесах. Міжнародним освітнім товариством в особі інституції ЮНЕСКО розроблені достатньо чіткі критерії рівнів грамотності та визначені шляхи її підвищення. Ці питання стали предметом докладного розгляду на п’ятій Міжнародній конференції з питань освіти дорослих (Гамбург, 1997) [2].

Грамотність на сучасному етапі розвитку цивілізації означає “здатність розуміти та використовувати різні типи інформації у побутовому, професійному, громадському житті”. Провідне місце у розробленій спеціалістами ЮНЕСКО парадигмі грамотності посідають такі поняття, як суспільна грамотність, грамотне середовище, культура грамотності. Ефективними підходами до подолання неграмотності (як повної, так і функціональної) названі:

- включення заходів по боротьбі з неграмотністю у широкий соціально-економічний та культурний контекст з метою надання можливості використання здобутих знань і навичок на робочих місцях, які її потребують; підтримка та розвиток грамотності через використання ЗМІ, залучення до діяльності культурних осередків;
- створення можливостей набуття та підвищення грамотності рідною мовою, що об’єктивно є найбільш ефективним шляхом, з переходом на дво- або навіть тримовне навчання (навчання місцевою, державною та глобальною мовами) з метою забезпечення більшої мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці;
- активізація зусиль місцевої громади у подоланні неграмотності, тобто віддання пріоритету шляху “знизу” над шляхом “зверху”;
- інтергенераційний підхід до подолання неграмотності, тобто усвідомлення взаємозв’язку та взаємообумовленості грамотності дорослих (батьків) та успішного шкільного навчання дітей;
- гендерний підхід, який передбачає першочергову увагу до подолання неграмотності серед жіноцтва, яка складає більшість з 880 млн. неписьменних у сучасному світі, адже передусім через жінку-матір відбувається залучення дитини до рідної мови та культури;
- активне залучення нових інформаційних технологій до заходів подолання неграмотності;
- розробка системи заходів “позитивної дискримінації” у процесі подолання неграмотності, яка передбачає “надання більшого і кращого тому, хто має менше”. Прикладом такого підходу є, наприклад, зони пріоритетної освіти у Франції, території пріоритетного освітнього розвитку у Португалії, пріоритетне фінансування сільських шкіл у Польщі тощо [4:37].

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика традиційної та оновленої парадигм базової освіти (БО)

ТРАДИЦІЙНА ПАРАДИГМА БАЗОВОЇ ОСВІТИ	ОНОВЛЕНА ПАРАДИГМА БАЗОВОЇ ОСВІТИ
БО призначена для дітей шкіль-	БО призначена для всіх громадян суспільства: дітей, юнац-

ного віку.	тва, дорослих. Надання базової освіти дорослим передбачає включення заходів подолання неграмотності у широкий соціально-економічний та культурний контекст, інтергенераційний та гендерний підходи.
БО прирівнюється до початкової освіти.	БО вимірюється не кількістю років навчання, а якісними показниками: здатністю до повноцінного самостійного виконання громадянських функцій, до економічної самостійності, що повинно стати результатом достатнього індивідуального розвитку. У розвинених країнах відбувається перехід до повної середньої освіти як базової.
Метою БО є набуття певного обсягу знань (предметоцентрична система).	Метою БО є реалізація базових освітніх потреб кожної особистості (антропоцентрична система).
БО є однаковою для всіх.	БО відповідає базовим потребам представників різних культур, а також індивідуальним потребам.
БО є статичною. Зміни здійснюються час від часу в ході періодичних реформ.	БО є динамічною, гнучкою. Реформа змісту освіти є перманентною.
Зміст БО визначається пропозицією, тобто освітньою адміністрацією різних рівнів.	Зміст БО визначається попитом, тобто учнями, батьками, суспільством. Від попиту залежать і форми та методи надання знань.
У центрі уваги процес викладання. Учень є об'єктом навчальної діяльності.	У центрі уваги процес навчання, тобто формування навичок самоосвіти. Учень – суб'єкт власного саморозвитку.
Початком навчання є вступ дитини до школи.	Ранній (дошкільний) інтенсивний розвиток дитини у дошкільних закладах; відсунення початку обов'язкового навчання на останній рік традиційного дошкільного періоду дитинства.
Пріоритетне використання традиційних засобів навчання (“chalk and talk methods”).	Пріоритетне використання нових інформаційних технологій як засобу отримання знань та розвитку аналітичного та критичного мислення школярів.
Навчання державною мовою.	Навчання рідною мовою з переходом на бі- або трилінгвізм з метою підвищення професійної мобільності та конкурентоспроможності.
Пріоритетними є навчальні завдання над виховними, для яких є характерним ціннісний нейтралітет.	Пріоритетними є завдання громадянського виховання, які мають національний, регіональний та світовий виміри.
Відповідальність за розвиток БО несе відповідне міністерство, тобто освіта є сферою “секторальної” відповідальності.	Відповідальність за розвиток БО несе уряд в цілому, освіта є предметом “міжміністерської” відповідальності, тому освітня політика тісно пов'язується з широкими соціальними програмами.
Розвиток БО є відповідальністю певних державних органів.	Розвиток БО є відповідальністю всього громадянського суспільства. Вона здійснюється шляхом координації зусиль на всіх етапах та рівнях її здійснення.
БО є освітою на все життя.	БО є основою для подальшої – безперервної, що набувається протягом усього життя.

Названі заходи мають соціально-педагогічний характер. Таку ж спрямованість мають і наступні стратегічні орієнтири оновленої парадигми базової освіти: розширення навчального середовища та укріплення соціального партнерства у сфері освіти.

Навчальним середовищем у сучасних умовах є все громадянське суспільство, яке об'єднує зусилля навчальних закладів, батьківської громадськості, місцевої влади, бізнесових структур, неурядових організацій у співробітництві для досягнення цілей базової освіти.

Тенденціями розвитку освітніх систем, які сприяють таким процесам, стали: 1) децентралізація управління освітою, надання учасникам педагогічного процесу можливості більш широкої участі у прийнятті відповідальних рішень та моніторингу їх виконання; 2) перетворення освіти на сферу “міжміністерської” відповідальності та партнерства (наприклад, у Франції).

Метою міжвідомчого партнерства є інтеграція зусиль у розв'язанні проблем дітей та молоді.

Для більш наочного та системного уявлення про сукупність положень, що визначають сутність оновленої парадигми базової освіти, представимо їх у вигляді порівняльної таблиці (Див.табл.1.)

Подальший розвиток парадигми базової освіти повинен полягати, на думку європейських освітян, у визначенні певних стандартів знань та навичок, необхідних для задоволення всіх освітніх потреб сучасної людини.

Вони не можуть бути глобальними і статичними, повинні визначатися кожною країною залежно від актуального рівня її соціально-економічного та культурного розвитку а також рівня суспільних домагань на місце у глобальній економічній та політичній системі[4: 50].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. EFA Statistical Document. UNESCO Institute for Statistics. – Paris, 2000.
2. Literacy for Tomorrow. CONFINTEA V. - Gamburg, 1997.
3. The Dakar Framework for Action: Education for All. Meeting Our Collective Commitments. 3rd draft. EFA Forum. – Paris, 2000.
4. G.Van Wassenhove, C.Mousny . Education For All. Warsaw Regional Conference 6-8 February 2000. Conference working document. EFA Forum. – Warsaw, 2000.
5. World Declaration on Education for All-Meeting Basic Learning Needs. - Jomtien Thailand, 5 – 9 March, 1990.
6. Образование для всех: Выполнение наших общих обязательств. Расширенные комментарии к Дакарским рамкам действий.- Париж, 23 мая 2000г.

Матеріал надійшов до редакції 8.09.2000 р.

Сбруева А.А. Обновленная парадигма базового образования на пороге третьего тысячелетия (социально-педагогический аспект).

Анализируются главные концептуальные положения развития образования в странах европейского сообщества. Произведен сравнительный анализ традиционной и обновленной парадигмы базового образования.

Sbruieva A.A. A Renewed Paradigm of Basic Education on the Brink of the 3rd Century (Social and Pedagogical Aspect).

The article analyses the main conceptual grounds of education development in the countries of European community. The author has made a comparative analysis of traditional and renewed paradigms in the sphere of education.